

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

ปราสาท ตระพัง และบารายของชุมชนเขมรสมัยบาปวน
(ประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 17)
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

Prasat, Trapeang, and Baray of Khmer Communities
in Northeast Thailand during Baphuon Period
(circa early 11th - early 12th Century AD)

โดย

รองศาสตราจารย์ ดร.สถิตย์พงศ์ ขุนทรง
ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

รายงานวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนจาก
กองทุนสนับสนุนการวิจัย นวัตกรรม และการสร้างสรรค์
คณะโบราณคดี ประจำปี 2562

ปีที่แล้วเสร็จ 2564

บทคัดย่อ

งานวิจัยชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาคุณลักษณะของปราสาทและอ่างเก็บน้ำของชุมชนเขมรสมัยบาปวน (ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 17) เฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เพื่อให้เข้าใจถึงแบบแผนในการก่อสร้าง และตีความถึงสภาพทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจในช่วงเวลาดังกล่าว

จากการศึกษาข้อมูลทั้งศิลาจารึกและการสำรวจภาคสนามทำให้ทราบว่า ในรัชสมัยอันยาวนานของพระเจ้าสุริยวงศาที่ 1 รวมทั้งในรัชกาลของพระเจ้าอุทัยทิตยวงศาที่ 2 และพระเจ้าชัยวงศาที่ 6 (ตั้งแต่ พ.ศ. 1545 – 1650) มีความเจริญรุ่งเรืองในหลายด้าน โดยเฉพาะเกิดการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นอย่างก้าวกระโดดเมื่อเทียบกับสมัยก่อนหน้า เห็นได้จากการก่อสร้างปราสาทหรือเทวาลัยเนื่องในศาสนาพราหมณ์ฮินดูขึ้นเป็นจำนวนมาก โดยโครงการก่อสร้างนี้มีการกำหนดแบบแผนต่าง ๆ คล้ายคลึงกัน เช่น ลักษณะแผนผังและทิศทางของปราสาท รูปแบบศิลปกรรม ตลอดจนมีการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำของปราสาทและชุมชน ทั้งสระพังหรืออ่างเก็บน้ำขนาดเล็กและบารายหรืออ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งเอื้อประโยชน์ต่อการบริหารจัดการน้ำไว้ใช้ในการทำนา การป้องกันน้ำท่วม และยังใช้สื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ทางศาสนาของทะเลอันศักดิ์สิทธิ์ด้วย

ในสมัยบาปวนมีการก่อสร้างปราสาทอย่างน้อย 33 แห่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ทั้งในกลุ่มแม่น้ำมูล กลุ่มแม่น้ำชี แอ่งสกลนคร และบนเทือกเขาพนมดงรัก โดยมีชุมชนตั้งถิ่นฐานหนาแน่นในแถบกลุ่มแม่น้ำมูล เพราะบริเวณนี้อยู่ไม่ไกลจากศูนย์กลางการปกครองในประเทศกัมพูชา คือเมืองพระนคร รวมทั้งเมืองพระตะบองและปราสาทเขาพระวิหาร นอกจากนี้กลุ่มแม่น้ำมูลยังมีน้ำและดินที่อุดมสมบูรณ์เหมาะสมต่อการเกษตรกรรม และยังมีเกลือสินเธาว์อยู่อย่างมหาศาลด้วย

ชุมชนเขมรสมัยบาปวนส่วนใหญ่ต่างอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของขุนนางหรือข้าราชการท้องถิ่น ซึ่งชุมชนเล็ก ๆ คงขึ้นตรงต่อเมืองขนาดย่อม ๆ ที่มีขุนนางระดับสูงเป็นผู้ดูแล โดยชุมชนขนาดเล็กและเมืองขนาดย่อมทั้งหมดล้วนขึ้นตรงต่อเมืองขนาดใหญ่ที่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับองค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งระบบการบริหารราชการแผ่นดินในสมัยพระเจ้าสุริยวงศาที่ 1 พระเจ้าอุทัยทิตยวงศาที่ 2 และพระเจ้าชัยวงศาที่ 6 เช่นนี้ย่อมเป็นพื้นฐานอันดีให้กับกษัตริย์เขมรในรัชกาลต่อ ๆ มา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวงศาที่ 7 (ช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 หรือตรงกับสมัยบายูน) ซึ่งพระองค์ทรงมีนโยบายการสร้างอารักขาหรือโรงพยาบาลขึ้นประจำชุมชนถึง 102 แห่ง โดยปรากฏอารักขาสมาคมอย่างน้อย 6 แห่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ตั้งอยู่ใกล้กับปราสาทสมัยบาปวน ด้วยเหตุนี้พระราชอำนาจและนโยบายด้านสาธารณสุขของพระเจ้าชัยวงศาที่ 7 จึงดำเนินไปตามแผนงานด้านการพัฒนาบ้านเมืองที่ดี ซึ่งเคยมีมาก่อนแล้วในสมัยบาปวน

Abstract

This research aims to study the characteristics of temples or “Prasat” and reservoirs of the Khmer communities in the northeast region of Thailand during the Baphuon period (ca. early 11th century to early 12th century), in order to understand the construction pattern and social, culture, and economic settings during this period.

Historical and archaeological data from inscriptions and field surveys showed that the ancient kingdom of Cambodia under the long reign of Suryavarman I as well as the reign of Udayadityavarman II and Jayavarman VI (AD 1002 – 1107) saw the prosperity in various sectors, in particular the dramatic development of local communities compared to the preceding periods. This growth was evidenced by the construction of Hindu temples in many areas of what are now Cambodia and Thailand. These construction projects shared similar plans, such as layouts and orientations of the temples, architectural styles, and the presence of temples and communities’ small reservoirs (Trapeang) and large reservoirs (Baray). These ancient reservoirs made water available for rice farming, prevented flooding, and held symbolic meaning of them being the sacred sea.

During the Baphoun period, at least 33 temples had been built in the northeastern region of Thailand both in the Mun and Chi River valleys, Sakon Nakhon basin, and in the area of the Dangrek Range. Of these, the Mun River valley were densely occupied by Khmer communities due to the area being located not far from the present-day Cambodia where the Khmer administrative center at Angkor, the ancient city of Battambang, and the great temple of Preah Vihear were situated. Furthermore, the Mun River valley’s soil fertility favored large-scale agriculture, and the area also contains large amount of rock salt.

During the Baphoun period, the communities of various degrees were all under the supervision of the nobles or local officials. The small communities might have been directly linked to the small cities that were held by high-ranking nobles. All small communities and cities were directly dependent on large cities that had very close linkage with the Khmer king. This hierarchical system under the reigns of Suryavarman I, Udayadityavarman II and Jayavarman VI laid a firm ground for the following monarchs, especially Jayavarman VII who reigning during the 13th century or Bayon period. This last great king of the Khmer Kingdom created a good public health project involving the construction of local hospitals (or *Aārogyasālā*) in 102 communities throughout his kingdom. Of which, at least 6 hospitals were identified in the northeastern region located in the vicinity of the nearby Baphoun temples. Jayavarman VII’s political power and public health policy were therefore likely to have been built upon already existed efficient and well-performed strategy, i.e. the construction of prasat with trapeang or baray, since the Baphoun period.